

Оксана МИКИТЕНКО

ПЕРЕСЕЛЕННЯ СЕРБІВ І УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР

Українська земля споконвіку була тереном слов'янського етнічного взаємовпливу і взаємодії. Вивчення духовної спадщини сербського, зокрема, субстрату в українській духовній традиції, простеження процесу асиміляції сербських переселенців етнічним середовищем України дає можливість з'ясувати головні тенденції та закономірності розвитку міжетнічних фольклорних зв'язків і вирішити актуальні проблеми “збирання” національної культури, відродження традиційної культури, прикладом багатомірного взаємопроникнення і взаємозбагачення якої був діалог українського і сербського фольклору.

Кажуть, що історія кожного народу – це, насамперед, історія війн та боротьби. Так і доля тієї гілки сербського народу, яка у XVIII ст. у пошуках нової батьківщини, “Нової Сербії”, і у боротьбі за власну екзистенцію, збереження свого національного ідентитету і релігійної приналежності, переселилися в Україну. Саме сюди, рятуючись від переслідування османських та австрійських властей і у пошуках кращої долі для своїх нащадків, переселилось у XVIII ст. кілька десятків тисяч югослов'ян, переважно сербів. З кінця XVI ст. Сербія стала ареною боротьби між Туреччиною і Австрією. Восени 1690 р. в результаті наступу турецьких частин через раптовий відхід австрійської армії Порта дійшла до Дунаю, були захоплені Смедерево, Білград, Видин. Особливо постраждали від турецьких звірств південна та Стара Сербія. Церкви були спалені, монастирі пограбовані, землі спустошені, розорені, молоді люди, жінки взяті в полон, захисники рідної землі перебиті. “Бідний наш народ, – писав літописець, – змішавшись, біг через Дунай, хто на човнах, хто на конях і візках; інші пішки... Сорок діб ми йшли” (1.87). Так почалося велике преселення сербського народу під проводом патріарха Арсенія Чарноєвича. Восени і взимку 1690 р. з Сербії виселилося близько 60 – 70 тис. чоловік. Біженці просувалися вздовж Дунаю, заселяючи його правий та лівий береги аж до австро-угорського кордону. Австрійський уряд створив із сербів, що жили біля кордону, військову лінію – граничарів, яких використовували у боротьбі проти турків. Коли в кінці першої половини XVIII ст. військовий кордон по Тисі й Мурету було скасовано, серби переселяються у глибину австрійської території, в Угорщину. Вони змушені були переїздити на банатську частину кордону, щоб зберегти деякі привілеї і не перетворитися на хліборобів. Проте, і на новому місці серби не

одержали обіцяної волі, власної території і влади. Згодом було звужено їхні воєнні привілеї, серби не були визнані як народ, а лише як окрема віросповідна сукупність.

Національно та релігійне нерівноправним переселенцям загрожувала небезпека денаціоналізації та покріпачення, релігійні суперечки переросли у відкриту ворожнечу до сербів-граничарів. У цих умовах, прагнучи до національного самозбереження та духовно-політичної єдності, намагаючись захистити православну віру і власну етнічну ідентичність, серби шукають підтримки від Князівства Сербії та сподіваються на допомогу з боку Росії – єдиновірної, близької за мовою і культурою слов'янської країни.

Швидке зміцнення Росії та її зацікавлення у боротьбі проти турецько-татарської агресії породжували у сербів, як і в інших балканських народів, надії на допомогу російської держави у звільненні Балкан. Ці сподівання збігалися з інтересами самої Російської імперії, яка, протегуючи православній церкві у Туреччині, розповсюджувала політичний вплив на Балканах. Серед сербів надалі все більше поширюється погляд на Росію як захисницю та покровительку слов'янства. Ці захоплення і сподівання на допомогу відбилися і у героїчній сербській поезії тих часів. У пісні “Розставання Кара-Георгія з Сербією” Кара-Георгій висловлює бажання йти по допомогу у Росію:

А ја одо цару Московскоме,
Да га служим за годину дана,
Не би ли ме тамо оправиво,
Да походим земљу Шумадију
И бијеле у Тополи дворе (4.226).

Російський культурно-релігійний та політичний вплив спирався і на традиційну присутність серед православних сербів ідеї тотожності з східним слов'янством народного і церковного буття, взаємних стосунків і культурних зв'язків з Києвом. В їхній уяві, Україна завжди була країною з високим рівнем розвитку знань, книжкової справи тощо. Тому-то й серби подаються на Україну, шукаючи долі. Як зазначав у своєму романі “Переселення” Мілош Црњанський, переселення “обіцяло порятунком від лиха, визволення від злиднів, насильства, приниження і мук” (14.248).

Говорячи про переселення сербів в Україну, вбачаємо декілька його етапів, чи хвиль. Продовжуючи боротьбу проти Турецького та Кримського ханства за вихід до Чорного моря, царський уряд заселяв південні землі також іноземними колоністами. У 1723 – 1750 рр. він запросив на військову службу сербів, волохів, греків і болгар, які знемагали під гнітом султанської Туреччини й Австрійської монархії. У 1724 р. до України переселилося 459 сербів, а наступного року слідом за ними з південної Угорщини ще біля 600.

По смерті Петра I продовжується створення сербських гусарських полків, що було пов'язано з початком будівництва у 1731 р. так званої Української укріпленої лінії, і необхідністю охорони фортиць і редутів. 1729 р. серби заселили землі між

Тором і Білгородською лінією. Проте, значний міграційний рух стає, починаючи з другої половини XVIII ст. У 1753 р. до цього ж району прибув новий загін сербів на чолі з полковником Райком Прерадовичем. Вони заснували військові поселення у північно-східній частині Бахмутського повіту, адміністративним центром якого стало місто Бахмут.

Ця область військово-землеробських поселень, розташована за східному березі Дніпра вздовж Укріпленої лінії (частина сучасних територій Луганської, Донецької, Полтавської областей), дістала назву Слов'яносербія. Вона мала, звичайно, оборонне призначення, і тут було сформовано два гусарські (Бахмутський, Луганський) і два пікінерські (Дніпровський, Донецький) полки. 1760 р. у Слов'яносербії нараховувалося 112 населених пунктів, населення складалося з сербських загонів, козаків та селян.

На цей час припадає і заснування лінії військових поселень, відомих під назвою Нова Сербія (1752 р.). У 1751 р. офіцеру російської армії сербу Івану Хорвату було доручено перевести на Україну кілька тисяч сербів, чорногорців і болгар, з яких створити кінні та піші полки, їм відвели землі від річки Кагарлик, лівої притоки Синюхи, і далі по Висі, Тясмину до Дніпра, завдовжки 200, а завширшки 30 верст. Поселенці, крім землі, яка передавалась їм у довічне користування, – “кожному чину по пропорції”, – одержували від казни допомогу грішми й хлібом і мали право брати дерево з казенних дач у чорному лісі. У жалуваній Хорватові грамоті, датованій 11 січня 1752 р., зазначено необхідність “для захисту на всяк випадок від нападу ворожого... зробити... земляну фортицію, яку іменували фортецею св. Єлисавети” (11.271). Поселенці були розміщені у Новомиргороді (тоді Трисяги), Печці, Канежі, Федварі, Глинську, Панчевому, Мартоноші, Петроострові, Надлаку, Кальніболоті, Сьомлику, Архангельську, Дмитрівці, Цибулеві та інших.

На Україну переселялися не лише серби. Чорногорський владика Василь Петрович домагався переселення в Росію значної кількості чорногорців. Один із переселенців, Симеон Пишчевич, колишній капітан австрійської армії, у своїх спогадах зазначив, що тільки у 1757 р. таких, що видавали себе за чорногорців, було близько тисячі. Між переселенцями були македонці, болгары, “пословачені русини”, албанці, молдовани, угорці, німці та інші. Статистичні дані того періоду свідчать, що у грудні 1754 р. на території Нової Сербії мешкало 2225 чоловіків, серед них 257 сербів, 124 македонці, 57 болгар, 1676 волохів, 32 німця, 79 угорців, а також 1694 жінок. Проте, ймовірно, що цей перепис охоплював лише колоністів, не враховуючи солдатів регулярних полків. За іншими джерелами, на час утворення Єлисаветинської провінції тут налічувалося понад 60 тис. дорослого населення, а через 10 років – вже 107400 чоловік, серед них 65259 українців, 38966 росіян і 2470 переселенців.

Уряд Росії охоче наділяв іноземних колоністів, зокрема сербів, землею, відзначаючи їх самовідданість у боротьбі з османськими завойовниками. Під німецькі чи сербські колонії, під нові свободи та маєтки підпадали козацькі землі, нові господарі завдавали численної кривди місцевим жителям. Мілош Црнянський зазначає, що тут, в Україні, серби довідалися, що “вони зганяють з їхніх згарищ місцевих жителів, ... виселяють корінне населення з цих просторів квітучих долин,

де всюди пахнуть п'янки трави, ростуть соняшники і голосно дзижчать бджоли... Люди, що жили на цій землі і тут народилися, мусили або переселятися, або разом з своїми оселями з липового дерева, з нечисленними вівцями та свинями підпасти під гніт військово-кріпацької залежності” (14.418). Про ставлення старожилів до російської армії, що будувала фортеці на козацьких зимівниках, розповідав Я. П. Новицький: “Дісталось і запорожцям – сидням од переходячих в Крим російських команд: всю худобу їй повигонили і вирізали на м'ясо. Після цього не без злої іронії наспівували запорожці:

Москалики-сололики
Поїли всі наші волики,
А коли вернетесь, здорові
Поїсти і останні корови (9.12).

Виселення місцевого населення, зазначає М. Црнянський, було припинено лише після того, як начальник Нової Сербії Іван Хорват, “людина деспотична, почав займатися здирствами з своїх офіцерів, потрапив під слідство та опинився у тюрмі”. Його було усунуто від управління Новою Сербією через жорстоке ставлення до підлеглих, з якими він поводився, як відзначали сучасники, “як з своїми рабами”. Зокрема Симеон Пишчевич у спогадах свідчить, що одного разу доведені до зубожіння поселяни зібралися біля канцелярії Хорвата, вимагаючи регулярної виплати утримання. У відповідь, Хорват наказав стріляти з гармат у натовп. Були вбиті і поранені. Щоб ще більше залякати населення, генерал звелів повісити тіло одного із убитих біля шляху на високому стовпі. Ці знущання і свавілля начальства призводили до частих втеч найбезправніших поселенців, скарг, бунтів. Так, солдати новосербських поселень брали участь у Коліївщині – великому селянському повстанні 1768 р. на Правобережній Україні. За участь у повстанні до в'язниці потрапили серби Побушкаревич та Требинський.

Окрема сторінка в історії сербських поселень в Україні – їхня участь у козацькому війську. Ще на початку XVIII ст. значна частина сербів зайняла в українських козацьких полках старшинські посади, чимало сербів було і серед рядових козаків. Тяжке життя поселенців, знущання з боку офіцерів, а також відомості про героїзм січовиків змушували сербів поодиночі і групами втікати на Січ. Командування вживало заходів, щоб повернути втікачів. Так, у липні 1756 р. генерал-майор Іван Хорват скаржився київському віце-губернатору, що три серби втекли на Січ і їх не повернуто. В грудні того ж року генерал-майор Р. Прерадович із Слов'яносербії теж писав у Київ, що з його кінного полку втекло нижніх чинів “до несколько человек”. Із списку, доданого до листа, видно, що мова йде про 115 втікачів. Втікали поодиночі, а також цілими сім'ями.

Таким чином, всюди, де опинилися на нових землях серби у пошуках “нової Сербії”, їх доля так чи інакше перепліталася з долею українців, росіян, представників інших етнічних груп, що проживали на цій території. Охороняючи кордони з Польщею і Туреччиною, несучи службу на численних форпостах, вони внесли також помітний вклад в освоєння територій, сприяючи економічному розвитку

та перетворенню міст з військово-адміністративних центрів на торговельно-промислові, їхні перші кроки на нових землях були дуже важкими, такими вони були і для українських чи російських переселенців, які одержували, на відмінну від іноземних колоністів, вкрай обмежену допомогу від уряду. “Всі ми, поселенці, – писав пізніше один із них, – в той перший рік нашого життя в степу натерпілись багато горя та незгод... Харчуватись нам доводилось диким часником, цибулею та різними травами; поки не завели своїх городів, жили на сухарях та воді...” Але та безкінечна рівнина, де опинилися переселенці, була “родючою. Жирний чорнозем. Встромиш суху палку, як мовиться, дерево виросте”(14.416). Працьовиті і наполегливі люди, допомагаючи один одному, боролися із злиднями і будували своє життя.

За переписом 1764 р. у Єлисаветградській провінції, яка була створена із Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, проживало населення: українців 65,37%, молдован 15,40, росіян 12,66, сербів 3,22, поляків 1,56, інших 1,70%. Проте вже у 1775 р. на долю українців припадало 64,94%, росіян 13,42, молдован 18,47, сербів 0,67, поляків 0,99, інших 1,51%. Сербі, які не були подібно до молдован, питома вага яких за десять років зроста на 3,07%, “етнічним островом” серед українського етносу, досить швидко асимілювалися. Якщо серби зливалися з місцевим населенням, то молдовани залишалися і надалі “чужими”, що знайшло відображення у фольклорних текстах, де наводиться етнонім “молдовани”:

Мулдувани сіно косять,
Мулдуванки грибуть;
Мулдувани їсти просять,
Мулдуванки дають (8.102).

Переходячи в російське підданство, одружуючись в Україні, серби поступово розчиняються серед місцевого населення. Вони ніколи, на відмінну від греків або болгар, інших етнічних груп, що переселялися в Україну, не прагнули замкнутого життя і відособлення. Розселені вже на початку двома досить віддаленими одна від одної смугами на кордонній лінії, які досить скоро перестали існувати, серби зазнавали неминучої і швидкої асиміляції. До речі, у 1852 р. з’явився указ, за яким серби, що переїздили на постійне проживання, повинні були селитися не окремо, а разом із старожилами. До того ж, ще за часи існування Нової Сербії і Слов’яно-сербії як окремих адміністративних одиниць вони інтенсивніше заселялися українцями, ніж іноземними колоністами. Процес асиміляції прискорювали генетична спорідненість, подібність мови та традиційної культури, спільна релігійна приналежність. Для багатьох переселенців “Сербія і Росія дуже швидко ототожнилися”, в “Україні, цій колісці слов’янських народів, вони почували себе як вдома”, зазначає М. Црнянський. Досить швидко асиміляцію сербів підтверджують і листи, де переселенці пишуть, що вже їхні діти не визнають себе сербами. До деякої міри серби намагалися ідентифікуватися з місцевим населенням ще й тому, що нерідко в Україні “сербами” називали бродячих циган, які, можливо, колись прийшли із Сербії через Румунію в Україну. Ці чинники призвели до того, що, за даними, опу-

блікованими в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона, в Росії на початку ХХ ст. офіційно значилося всього близько 2 тис. югослов'ян, а за переписом населення 1926 р. сербів було, зафіксовано в Україні лише 386 осіб у селах і приблизно таку ж кількість у містах. За пізнішими статистичними даними та етнічними картами сербів в Україні немає.

В. Ястребов, збираючи у 90-х роках ХХ ст. матеріали з етнографії Новоросії, писав: "Серби, які дали основний матеріал для державної колонізації цього краю у минулому столітті, сьогодні вже розчинилися в російському середовищі без сліду, хоча ймовірно, що й вони внесли до нього щось своє, взаємовплив інших народностей, що живуть тут, триває ще й досі. Таким чином, утворюється особливий тип російської народності – новоросійський" (16.1). З відповідною поправкою щодо українізації, а не русифікації основної маси переселенців, ці зауваження цілком слушні. Чи не вирішальне значення мало те, що переселенцям здавалося, що "Київ – то це місто, куди вони здавна прагнули і де колись жили", що "занесений снігом, схожий на чудову фата-моргану в снігу Київ з його околицями так нагадували Белград і милий серцю Варадин", а "скутий льодом широкий Дніпро був таким схожим на Дунай". Такими ж близькими і знайомими здавалися і степові простори України, де "пече сонце, величезне, схоже на соняшник", таке ж тепле і ласкаве, як у рідній залишеній землі.

Цю подібність сільських картин Сербії та України у 1925 р. описав дещо у романтичному дусі А. Кожухов: "Сербські сільські картини дуже нагадують нашу Малоросію південних повітів Київської або Подільської губерній. Такі ж біленькі мазанки з черепичною покрівлею, такі ж лелеки на клунях і по полях, такі ж довгородії сиві воли, запряжені у хохляцьку фуру з величезним незграбним ярмом. ...Навіть сам тип серба дуже близько підходить до типу наших малоросів, особливо у жінок... Деякі села так і здаються виполненими звідкись з Балтського або Чигиринського повітів: навколо мазаних хаток йдуть призьби, перед хатами квітнуть мальви та маки, пахне коноплею та тютюном, біля хати – садок, хоч не вишневий, а сливовий, по ярах і байраках ростуть зовсім наші російські верби та верболози. Молоді чорнооки дівчата з квітами у косах, з численним намистом і монетами, у білих вишиванках, дивляться справжніми "Марійками" або "Тетянами"... Молоді хлопці у вишиваних сорочках та смушевих шапках нагадують "Андріїв" нашої Малоросії. Похмурі, засмагли, суворі на вигляд, але в дійсності напрочуд доброзичливі, старі у ширококочених шароварах – зовсім наші діди малоросійських хуторів. ... Ця ілюзія подібності сербів до наших хохлів доповнюється ще й близькістю сербської мови до малоросійської" (5.7–8).

Культурно-етнічна асиміляція, якої зазнали серби-переселенці у поліетнічній зоні автохтонної української території, призвела до інтерферації та об'єднання духовних течій споріднених слов'янських культур – української, російської, сербської. Певно, пророчими виявилися слова генерала австрійської армії Енгелсгофена, звернуті до молодого серба Симеона Пищевича: "Я не заперечую, що там вони зустрінуть теплу гостину. Проте, в цьому вбачається політика. Все це з часом буде втрачено й обернеться навпаки, і онуки, правнуки їхні не знатимуть свого справжнього походження, втрачать свободу свого народного імені" (10.89).

Йшли роки, за зимою приходила весна, і окремі людські долі, немов гірські ручаї, вливалися в широкий Дніпро – ріку життя, яка все несе в море – літо і осінь, радість і сум. Історична доля сербів-переселенців в Україні підтвердила закон буття, за яким, як пише М. Црнянський, “було переселення, як і народження. І це буде завжди. Переселення є. Смерті немає”. Згадкою про перебування сербів лишилися численні етноніми, антропоніми, топоніми на географічній карті України, де і сьогодні нерідко зустрічаються назви сіл чи містечок, що колись заснували переселенці: Самбор (сучасна Диківка), Требинське (сучасне Петрове), Буковар (сучасне Букварка), Федвар (сучасне Підлісне), Беча, або Бешка (сучасна Олександрія), Вараждин (сучасна Протопопівка), Печка, або Пекине (зараз Коробчине), а також Надлак, Каніж, Панчеве, Косівка, Павлиш тощо. Дослідники нарахували на Україні 23 топоніми з основою “серб”. Вони ввжають, що можна виділити два основні райони, де розміщувались поселення, назва яких походить від одного кореня – серб. Перший умовний пояс населених пунктів проходить по території тодішньої Західної України. Тут були: Сербинів біля Волочиська, Сербо-Слобідка під Новоград-Волинським, Сербинівці неподалік од Вінниці, Сербенівка, Сербанівка, Сербичани, Сербинівка і два селища Серби. Інший пояс: від Могилів-Подільського на південь до Одеси, охоплює територію сучасної Миколаївської області. І тут зустрічаються села, селища, хутори з деякими переліченими вище назвами, на зразок – Сербулівка, Слов’яносербка, Сербка. Цікавим фактом є й те, що одна частина колишнього адміністративного центру Нової Сербії – Новомиргорода – ще у 20-ті роки нашого століття називалася Чорногорією; цю ж назву й досі носить частина села Софіївка біля Новомиргорода.

Про сербське походження населення, що вже з другого покоління, як свідчать джерела, українізувалося, промовисто говорить значна кількість прізвищ з основою “серб”, часто з характерним для української мови закінченням – енко: Сербин, Сербиненко тощо.

Лінгвістичні дані, поряд із мемуарною літературою та документами тих часів, є чи не найвагомішим джерелом пізнання історичної долі переселенців. Проте, згадки про сербів зберігає й український фольклор. Розглядаючи ці свідчення, які не втратили фольклорна пам’ять, робимо висновок про глибокі інстинкти національного самозбереження, які підтримували життєдайні течії національної культури навіть всупереч тенденціям асиміляції, що закономірно вели до об’єднання духовних традицій слов’янських народів.

“До самого Києва можна було їхати через села, які називались іменами бачських, сремських і славонських сіл. Куди не підеш, всюди лунає сербська пісня (14.403–404), невже це насправді було? Сербська народна пісня, така щира і мелодійна, широка і вільна, як і українська, та пісня, що зберігає для нації “свободу народного імені”, зникла з фольклорної пам’яті в Україні, історичну долю народу якого, на шляху пошуку свободи і підтвердження національної гідності, розділили і серби-переселенці.

Силу-силенну пісень та переказів складено народом про найславетнішу сторінку в історії України – Запорізьку Січ. “По відношенню до буттєвої правди, – писав Микола Костомаров, – народна історія значною мірою вимисел, але це не за-

важає її бути часто правдивішою від нашої” (6.178). Фольклорні тексти засвідчили участь сербів у складі російської армії, яка знищила Січ. З властивою народній творчості гостротою і дотепністю історичні перекази змальовують царських генералів, серед них генерала Текелію, військо якого 4 червня 1775 р., в день св. Трійці (Зелену неділю), зненацька оточило Січ. Більшість козаків, обдуривши Текелію, під прикриттям нібито риболовлі, подалися човнами до Чорного моря, а звідти в Туреччину. Ця подія яскраво описана у переказі “Лихо прийшло на Зелені свята”. Зруйнування Січі – символу національної гордості і волі – сприйнято народом як велику трагедію і детально відтворено у прозових та поетичних фольклорних текстах:

Ой летить бомба від москаля, та серед Січі впала,
Гей, хоч пропало військо Запорізьке, та не пропала слава (7.45)

Землі колишньої Січі, що увійшли до складу Єкатеринославської губернії, Катерина II роздала царським офіцерам та генералам, серед яких було й чимало сербів. Сербський архимандрит Герасим Зеліч, який у 1782 р. перебував в Україні і відвідав деякі маєтки біля Новомиргорода, у спогадах зазначає: “Тут я знайшов пана майора Йована Скорича, мого найближчого сусіду з Меджеді у Далмації, і багатьох інших сербів... І інших поважних панів я зустрів тут: славнозвісного генерала Текелію, генерала Чорбу і генерала Хорвата з Банату, графа Івана Подгоричанина з Чорногорії, генерала Пішчевича і князя Анта Стратимировича, генерала з Нового Ерцега біля Боки Которської...” (2.78).

Але, як справедливо писав автор “Переселення”, “кожний створює собі безсмертя по-своєму”. Якщо про одних пишуть історики та мемуаристи, то інші навіть вписали своє ім’я в фольклорну пам’ять. У таких жанрах фольклору, як обрядові весільні пісні, у народній ліриці – баладах, які найяскравіше відображають взагалі міжетнічні зв’язки, зустрічаємо етнонім “серб”, “сербин”. Міжетнічні шлюби були вирішальним чинником швидкої асиміляції переважно військового населення. Саме з XVIII ст., стверджують українські антропологи, відомий на Україні південнослов’янський елемент. Згадки про міжетнічні шлюби подають і фольклорні записи. Так, на досить широкій українській території побутувала балада про дівчину, яка на вимогу свого коханця отруїла брата, і цим коханцем є “сербин”:

– Ой, сербине, сербиночку, (2)
Сватай мене, дівчиноньку!
– Ой рад би я тебе сватать, (2)
Та боюся твого брата!
– Ой, я б його отруїла, (2)
Та не знаю того зілля!
– Ой, у полі єсть могила, (2)
На могилі єсть калина,
На калині єсть гадина,
На калину сонце пече, (2)

А з гадини трута тече.
Підстав, дівко, коновочку, (2)
Під гадини головочку! –
Дурна дівка послухала (2)
Та й отрутоньки набрала.
Ще братик у дорозі, (2)
А отрута на порозі.
Тільки братик на ворота, (2)
А отрута коло рота.
– Ой, на тобі, брате, пива, (2)
Що за серденько схопився.
– Яке сестро, хмільне пиво,
Що за серденько вхопило (2)
Із коника похилило.
Пиво своє ізробило (2)
Дзвони тихо задзвинили (2)
Та й братика ізгубило.
То братика хоронили.
І братика поховали
А сестрицю зарубали.
По братику люди плачуть, (2)
По сестриці чорти скачуть (3.204–205).

В інших варіантах цієї балади етнонім замінено власним ім'ям (наприклад Семен, Свирид тощо), що вказує на те, що включення етноніму є пізнішою рисою, властивою для записів окремих територій. Порівняймо:

Ходе Свирид по городу,
Питається свого роду:
“А чи жива, чи здорова
Дівчинонька чорноброва?
– Ой, Свириде, Свиридочку,
Сватай мене, дівчиноньку! і.т.д.

або:

Ей, Семене, сватай мене!
Би, Семене, сватай мене!
Ей, я б тебе, дівко, сватав,
Та боюся твого брата.

У деяких варіантах зустрічається “Ой Сердене, Серденочку, сватай мене дівчиночку” – де власне ім'я виникає, очевидно, з народно-етимологічного трактування етноніму “сербин”.

М. Сумцов, який докладно проаналізував балади про сестру-отруйницю у слов'янських та деяких західноєвропейських народів, зробив висновок про те, що в українських баладах етнонім “сербин” з'являється, найімовірніше, на позначення чужинця взагалі. Це підтверджується й тими варіантами, де дівчина отруює брата по намовлянню “вірмен”, або взагалі чужинця (12.260). Балада про сестру-отруйницю побутувала і в Сербії. Сербську баладу цього сюжету подав у своєму збірнику “Сербських народних пісень” Вук Караджич:

Сунце зађе међу две планине,
 Момак леже међу две девојке;
 Једну љуби, а другу не љуби.
 Ал' говори лепота девојка:
 “Љуб' и мене момче нежењено”.
 Њој говори момче нежењено:
 “Љубио б' те, лепото девојко!
 Али не смем од брата твојега:
 У тебе је братац кавгаџија,
 Кудгод иде он замете кавгу.”
 Кад то чула лепота девојка,
 Она иде у гору зелену
 Те премеће дрвље и камење,
 Док је нашла гују отровницу,
 Заклала је злаћаним прстеном,
 Уточила по кондира једа
 Оно друго вино наточила,
 Па га дала свом брату рођеном,
 Те је свога брата отровала;
 Па отиде момку нежењену,
 “Љуби мене, момче нежењено,
 Ја сам мога брата отровала.”
 Говори момче нежењено:
 “Ид' одатле, једна отровнице!
 Кад си свога брата отровала,
 Отроваћеш и мене јунака.”

Порівнюючи сербський та український варіанти сюжету про сестру-отруйницю, бачимо, що у межах спільних генетичних його витоків народна свідомість акцентувала різні моменти, наголошуючи певні аспекти традиційної ментальності. Якщо сербський варіант сповнений балканської чуттєвості, гарячої пристрасті, то драматичний український текст робить акцент на моральному висновку, засуджуючи зраду та підступність. Як окремі фольклорні тексти доповнюють один одного, так і народна творчість українського та сербського народів струменіли ручаями взаємопроникнення, взаємодоповнення, взаємозбагачення. Та чи не найкращий тому доказ – Шевченківський “Перебендя”:

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває про Чалого,
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні –
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками –
Сербина, Шинкарку...

Діалог фольклорної творчості генетично споріднених народів – процес складний і тривалий. Часто він призводить до контамінації творів, нерідко окремі риси вплітаються в текст іншої традиції, як вплітається квітка з іншого поля у яскравий вінок. Народна пісня – як рідна земля, над якою проносилися вітри героїчної історії, – назавжди лишила в фольклорній пам'яті духовні скарби українського народу. А складаються ці скарби і з окремих золотинок, що їх склала народна уява, мудрість та поетичність не лише українського народу. У записаній на початку нашого століття українській народній пісні “Ой, ви хлопці, запорожці, /А що ж це ви наробили?/ У зеленім гаю, у веселім краю,/ Всіх коників погубили” нас зацікавила кінцівка тексту:

А по той бік річки Синявочки
А косарі сіно косять.
Вони косять, та все Бога просять,
А вітер сіно розносить (15.620).

Фінальні рядки тексту дещо десонують за своїм характером і віршуванням із попередніми, змушуючи вважати введення частини календарно-обрядової жниварської пісні до історичної, – випадок досить поширений. Проте, вражаючою видалась нам подібність цих рядків із записаними нами у 80-х роках у сербському селі Сладая варіантом:

Ој облаче, немој на косаче,
У косаче моје драго коси,
Он коси, а вода му откос носи.

Цей коротенький фольклорний текст є зразком використання слова у найдавнішому обряді звернення до сил природи – дощових хмар – з метою відвернути небажаний дощ у жнива. Відомий і в інших сербських мікроареалах (зокрема, у західній Сербії) текст подекуди супроводжувався і ритуальними діями, що свідчить про його архаїку і семантику замовляння. Так, у селі Губеревці жінці, застигнуті дощем у полі, махали косами, щоб “розсікти” хмару з градом; виконуючи це, вони і вимовляли наведений текст (13.49).

Ми не можемо остаточно сказати про всі шляхи проникнення фольклорних культур. Фольклор завжди був і надалі залишається живим процесом, постійно розвиваючись і збагачуючись. Відтворити всю степову різнобарвність палітри на-

роднопоетичної творчості України, зберегти для наступних поколінь, “свободу” народного імені, – в цьому полягає завдання і покликання дослідників слов’янської культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Достян И. С. *Борьба сербского народа против турецкого ига: XV – начало XIX в.* – М., 1958.
2. *Житије Герасима Зелића.* – Београд, 1987.
3. *Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості.* – Київ, 1989.
4. Карадић Вук Стеф. *Српске народне пјесме.* IV. – Београд, 1986.
5. Кожухов А. Н. *Сербия и сербы* – Каменец–Подольский, 1915.
6. Костомаров М. *Исторія України.* – Київ, 1991.
7. *Малорусские песни, преимущественно исторические,* собранные Д. П. Новицким в Екатеринославской губ. – Харьков, 1894.
8. *Материалы для этнографии Херсонской губ.* Собрал И.В. Бесараба. – Пг., 1916.
9. Новицкий Я. П. *История города Александровска Екатеринославской губ. у связи с историей возникновения крепостей Днепровной линии.* – 1905.
10. Пишчевіћ С. *Мемоари.* – Београд, 1963.
11. Скальковский Л. А. *Хронологическое обозрение Новороссийского края.* – Ч.1. – Одесса, 1836.
12. Сумцов Н.Ф. *Народные песни об отравлении змеиним ядом // Киевская старина.* – Т. XLIII. – № 10 – 12ю – Киев, 1893.
13. Толстые Н. И. и С. М. *Заметки по славянскому язычеству.* 5. Защита от града в Драгачеве и других сербских зонах. – В сб.: *Славянский и балканский фольклор: Обряд. Текст.* – Москва, 1981.
14. Црњанский М. *Переселение.* – Кн. 2. – Москва, 1978.
15. Эварницкий Д. И. *Малороссийские народные песни,* собранные в 1878–1905 гг. – Екатеринослав, 1906.
16. Ястребов В. Н. *Материалы по этнографии Новороссийского края,* собранные в Елисаветградском и Александрійском уездах Херсонской губернии. – Одесса, 1894.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

Српски досељеници у 18. веку дали су значајан допринос развоју и формирању општих и национално особених тенденција у народној култури полиетничког региона јужне Украјине.

Лингвистичке чињенице су, са мемоарском литературом и документима из тог времена, вероватно најзначајнији извори за упознавање историјске судбине досељеника. Ипак, помене о Србима чува и украјински фолклор. Разматрајући та фолклорна сведочанства, закључујемо да су постојали дубоки инстинкти националне самозаштите који су подржавали давне животне токове националне културе и, упркос тенденцијама асимилације, доприносили сједињавању духовних традиција словенских народа.

Велки број песама и предања говори о Запорошкој Сечи и учешћу Срба у саставу руске армије која је укинула Сеч. У обредним песмама и баладама, које најрељефније одражавају међуетничке везе, срећемо етноним «сербин». Управо од 18. века, тврде украјински антрополози, у Украјини се запажа јужнословенски елемент. Поједини типови украјинских песама изненађују подударањем са календарским обредним фолклорним творевинама које су познате и на српским историјским просторима.

*

The Serbian migrants in the 18th century made a significant contribution to the development and formation of general and nationally special tendencies in the national culture of the poly-ethnic region of south Ukraine.

Linguistic fact, along with memoir literature and documents from that time, are probably the most significant sources for learning about the historic fate of the migrants. However, the memories of the Serbs have also been preserved in Ukrainian folklore. Having considered these folklore certificates, we may conclude that there were deep instincts of national self-protection that supported former life courses of national culture and despite tendencies for assimilation, contributed to the integration of spiritual traditions of the Slavonic nations.

A large number of songs and stories tell about Zaporoska Seca and the participation of the Serbs within the structure of the Russian army that terminated Sec. In ritual songs and ballads that have the best relief-type reflections of inter-ethnic relations, we can find the ethnonym "Serbin". According to Ukrainian anthropologists it was the 18th century when the southern Slavonic element became noticeable in Ukraine. Certain types of Ukrainian songs may surprise us with coincidence with calendar ritual folklore creations that are also known on the Serbian historic territories.